

PŘÍRODOVĚDNÁ A LÉKAŘSKÁ LITERATURA

V oblasti lékařského a přírodovědného naukového písemnictví došlo v husitském období k proměnám, které osobitým způsobem odpovídají celkovým vývojovým tendencím literatury za husitství – laicizaci a demokratizaci. Z hlediska souborového cenění naukových oborů stála přírodověda nízko; ani na universitách jí proto nebylo dopřáno mnoho místa, protože společenská potřeba těchto nauk nebyla velká. Přesto však za půl století trvání Karlovy university zakotvila u nás vědecká práce natolik, že na přelomu 14. a 15. století vznikají na universitní půdě některé spisy, které již nejsou jen pouhými dříve obvyklými kompilacemi starších autorů, ale dobírají se samostatnějšího přístupu k daným problémům a přinášejí některé nové poznatky. V oblasti astronomie se společenská potřeba omezovala povětšinou na výpočty potřebné k stanovení dat pohyblivých svátků, nicméně díla pražských universitních profesorů z počátku 15. století Křišťana z Prachatic a Jana Ondřejova zvaného Šindel přesáhla závažností vědeckých poznatků místní význam a vyvolávala odezvu i v jiných tehdejších kulturních střediscích Evropy (Šindelovo astronomické dílo bylo např. vysoce oceněno v renesanční Itálii). V jiných oblastech přírodovědy převládal zájem o bezprostřední praktický dosah jednotlivých poznatků, např. o jejich význam pro léčitelství nebo pro astrologické a jiné předpovědi, které byly tehdy považovány za součást vědy; je přirozené, že právě tato praktická poučení došla největší popularity a jsou nejbohatěji zastoupena v dochovaných rukopisech.

V průběhu 15. století došlo v oblasti naukové literatury věnované přírodním jevům k mnohostrannému prolínání rozmanitých vývojových tendencí. Na jedné straně vznikala učenecká díla překonávající spekulativní charakter starších prací a v jednotlivostech (uplatněním samostatného přístupu k otázkám) i tradiční středověký názor na přírodu. Na druhé straně však demokratizační tendence husitské literatury vedla k tomu, že byla zčešťována i díla představující právě starší středověké souhrny představ o přírodě a tkvějící v zajetí fantastických i pověrečných výkladů; zejména tato díla, zvláště pokud se týkala léčitelství či předpovídání budoucnosti, docházela široké popularity a stávala se majetkem širších vrstev.

Památky českého odborného písemnictví týkající se přírodních jevů, psané česky i latinsky, pohybují se proto v 15. století v širokém rozmezí od souhrnů popularizujících starší nereálné představy o přírodě až k projevům reprezentujícím evropskou výši tehdejších přírodovědných poznatků. V souhlase s tím se v jednotlivých památkách rozdílnou měrou uplatňuje tendence k vyčlenění odborného naukového písemnictví z málo rozrůzněné literatury, jak ji chápal středověk, kdy i v dílech s vysokými odbornými ambicemi nahrazovaly tradované představy a beletrizující prvky nedostatek vědeckých poznatků. Složitost situace dobře naznačuje to, že se i v díle jednoho učenice střetají vědecké poznatky s nánosem starých, nezřídka pověrečných představ. Např. hvězdářské dílo Křišťana z Prachatic přispělo ke vzniku vědecké astronomie, avšak jeho léčitelské spisy zavdaly

nepochybně právě pro množství středověkých tradic podnět jen k častému lidovému přepracovávání a rozšiřování v pozdějších dobách.

Při posuzování tak rozmanité a dosud málo prozkoumané produkce, jakou představuje česká nauková literatura o přírodě v husitském období, je však nutno mít na zřeteli, že názory na přírodní dění byly v té době ještě rozhodujícím způsobem určovány náboženskou představou o světě a že tedy i nevelké skutečně vědecké poznatky o dílčích přírodních jevech byly důležitými příspěvky k jejímu překonání. Vedle toho znamenala česká zpracování dobových znalostí a představ významný přínos k vytvoření české odborné terminologie, nezbytné pro další vývoj odborného písemnictví v národním jazyce.

Přinášíme ukázky z celého rozsahu rozmanité naukové produkce v takovém sledu, aby z něho byl patrný vývoj od staršího, pověrami zatíženého naukového tápání až k spisům vysoké vědecké úrovně, psaným s maximální akribií tehdejší doby – vývoj, který se ovšem vzhledem k prolínání rozmanitých tendencí jen výjimečně kryje s chronologií vzniku památek.

LUCIDÁŘ

Lucidáře (Lucidarius, Elucidarium) byly populární encyklopedické svody středověké vzdělanosti. Vznikaly od 12. století buď jako dogmatické rukověti pro teology (např. latinské Elucidarium Honorii Autunského z počátku 12. století), nebo jako souhrnné náboženské a vědecké výklady pro laiky, zvláště pro školy (německý Lucidarius z konce 12. století). Obsahovaly populární výklad různých otázek z oblasti teologie, filosofie, kosmologie, lékařství, přírodních věd aj.

Český Lucidář vznikl asi v první polovině 15. století výběrem některých otázek z obsáhlejší skladby, v níž se pojednává o širokém okruhu témat z různých naukových oblastí; český Lucidář představuje proto podobný typ vzdělávatelné příručky pro laiky jako uvedený německý Lucidarius z 12. století. Památka byla česky zpracována patrně z němčiny v souvislosti s rozvojem česky psané naukové prózy v husitské době. Zprostředkovávala laickým čtenářům ve formě rozhovoru mezi učitelem a žákem, „mistrem“ a „mladším“, základní poučení o víře v boha, o stvoření, o ráji, o tvárnosti světa, o přírodních úkazech, o astronomii, o vzniku lidského života, o významu náboženských obřadů a o konci světa. Celkem obsahuje český Lucidář kolem sta otázek a odpovědí. Nepronikly do něho výsledky soudobých pokrokových vědeckých prací, jeho obsah je ještě zcela středověký a na první pohled působí Lucidář v kontextu souvěké naukové prózy jako anachronismus, tím spíš, že i z hlediska středověké vědy jeho obsah je namnoze zmatený. Význam Lucidáře je však v tom, že probouzel zájem o výklad různých otázek zejména z přírodovědné oblasti.

Širokou oblibu českého Lucidáře dokládá i to, že byl v roce 1498 vytištěn mezi českými prvotisky a jako knížka lidového čtení byl potom s různými úpravami tradován až do 19. století.

Vybíráme ukázkou popisující vesmír a osvětlující soudobé představy o souvislosti mezi uspořádáním vesmíru a lidským životem.

Mladší otázka: Odkud přichodí zima?

Mistr vece: Jako horkost přichodí od ohně, takež zima ot vody. A když